

بررسی ریشه‌های تاریخی ضرب المثل‌های مقامات حریری

علیرضا کاظمی‌ها و رضا سمیع زاده
alirezakazemiha@yahoo.com

چکیده

ضروب الأمثال، به عنوان بخشی تجزیه‌ناپذیر از فرهنگ هر کشور از دوران باستان تا کنون دارای جایگاهی ویژه و غیر قابل انکار بوده است و پیوسته به عنوان منبعی که بتوان با مراجعه بدان به بسیاری از وقایع روزگار گذشته‌ی یک ملت - چه از نظر فرهنگی و چه از نظر تاریخی - پی برد، مورد مذاقه‌ی نظر بوده و بررسی و تحلیل شده است.

از جمله منابعی که می‌توان برای یافتن این امثال و حکم به آن‌ها رجوع نمود آثار ادبی هستند. این آثار علی‌الخصوص زمانی که به دست افرادی فاضل و بهره‌مند از علوم ادبی و تاریخی و فرهنگی خلق شوند هر کدام به عنوان گنجینه‌ی کمی نظیر از فرهنگ یک کشور خود نمایی می‌کنند. یکی از این آثار بسیار مهم در زبان و ادب عرب مقامات حریری است که نویسنده‌ی آن از نوابغ تمام دوران ادب عرب محسوب می‌شود که همین امر باعث شده است تا امثال و حکم بسیاری را در خلال کتاب «مقامات» جای دهد.

لذا در این پژوهش به کاوش ریشه‌های تاریخی ضرب المثل‌های مقامات حریری روی آوردیم و در نتیجه‌ی این جستار توانستیم خاستگاه بیش از چهل مورد از این ضروب الأمثال را بیابیم. واژگان کلیدی: ضرب المثل، مقامات حریری، تاریخ، ریشه‌شناسی.

مقدمه:

هرگاه فردی سخنی کوتاه را بر زبان آورد که همان سخن از زبان فردی دیگر نیز شنیده شده باشد و بارها مورد استعمال قرار گرفته، نشان از این دارد که حتما در گذشته واقعه‌ای رخ داده است که آنقدر در ذهن و قلب و افکار مردم تأثیر گذاشته که ماندگار شده است. حال ممکن است این وقایع در جنگ‌ها بوده باشد و ممکن است در دل اجتماع رخ داده باشد. ممکن است خبر از حادثه‌ای اسطوره‌ای دهد و ممکن است به خاطر انجام فعلی شنیع به وجود آمده باشد. به هر حال حتما پیشینه‌ای دارد که باعث شده تا مثلی سایر یا ضرب المثلی همه‌گیر شود و مردم در هر دوره‌ای به فراخور حال مخاطب خود و مقتضای احوال او از آن ضرب المثل استفاده کنند و با این کار، آن را جاودانه کنند.

بیان مسأله:

هرگاه در یک اثر ادبی حدوداً هزار ساله همچون مقامات حریری دقت می‌کنیم و می‌بینیم که نام یک فرد در آن ضرب المثل آورده شده است حتما حس کنجکاو می‌ما را بدان برمی‌انگیزد که پرده از چون و چرای آن ضرب المثل یا مثل سایر برداریم و

بفهمیم که چه عاملی باعث شده است تا نام فردی در یک ضرب المثل برای ده‌ها و گاه صدها نسل باقی بماند. مثلاً وقتی حریری در مقامات آورده: «و حُرْمَةُ الشَّيْخِ الَّذِي سَنَّ الْقُرَى» (رواقی، ۱۳۶۴، ۴۴) مقصود از شیخ در اینجا حضرت ابراهیم (ع) است که بنا براین عبارت و جمله‌ی «سن القری» میهمانی دادن را به آن حضرت منسوب می‌کنند که در حدود چهار هزار سال پیش به دنیا آمده و به خاطر این کار در میهمانی دادن ضرب المثل شده و یا حاتم طائی که به خاطر جودش ضرب المثل شده است.

سؤال پژوهش:

چه عوامل و یا وقایعی در گذشته اتفاق افتاده است که باعث شده تا ضرب المثل‌های موجود در مقامات حریری - که در این پژوهش ذکر شده‌اند - شکل بگیرد و اساساً ریشه‌ی تولید این ضرب المثل‌ها چیست؟

پیشینه‌ی پژوهش:

در باب ریشه‌شناسی تاریخی امثال و حکم مقامات حریری با وجود جست و جوی فراوان در مقالات و کتب، موفق به یافتن پژوهشی نشدیم که بتوان به عنوان «پیشینه‌ی پژوهش» آن را معرفی کرد. اما از حق نیز نباید بگذریم که در زبان عربی کتبی در باب امثال و حکم موجود است که - با وجود این که مقصود نویسنده‌ی آن‌ها، فقط گردآوری امثال و حکم و ضرب المثل‌ها و امثال سایر بوده - به بیان ریشه‌های تاریخی بسیاری از امثال و حکم زبان عرب نیز پرداخته‌اند که ما سهولت در انجام این پژوهش را مرهون زحمات آنان هستیم. لذا در این بخش به معرفی برخی از این کتب می‌پردازیم: ۱- مجمع الامثال از «میدانی» در دو جلد ۲- المستقصی فی الامثال از زمخشری ۳- أمثال العربیه القدیمه از رودلف زلهایم ۴- الأمثال العربیه از عبید المجید قطامش ۵- زهر الأکم فی الأمثال و الحکم از «بوسی». نیز باید متذکر شد که حتی در بین کتب نوشته شده در باب امثال و حکم، به جز کتاب «ریشه‌های تاریخی امثال و حکم» از آقای مهدی پرتوی آملی، کتابی دیگر که به صورت تخصصی به بررسی ریشه‌های تاریخی امثال و حکم پرداخته باشد یافت نشد. مگر همان مقدار که نویسندگان کتب امثال و حکم، در زبان فارسی و عربی، ذکر کرده‌اند که همین نیز غنیمتی است. البته آقای عیسی سبابا در حواشی کتاب مقامات حریری، ریشه‌های تاریخی برخی از این امثال و حکم را ذکر کرده‌اند که آن نیز با مرجعه به کتبی بوده که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است.